

DE MUNT KLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 116 -

oktober-november-december 2022

Antieke munten geïntegreerd in 18de-eeuwse kopergravures

Johann Jakob Scheuchzer (Zürich 1672-1733) en de
Physica Sacra Vol I - Vol II - Vol III - Vol IV (1731-1735)

I. Johann Jakob Scheuchzer

Johann Jakob Scheuchzer was een Zwitserse arts en natuuronderzoeker die vooral bekend werd vanwege zijn onderzoek naar fossielen, die hij als overblijfselen van de zondvloed beschouwde. Hij wordt gezien als een van de grondleggers van de moderne kristallografie en de paleobotanie. Scheuchzer studeerde medicijnen in Altdorf en promoveerde in 1694 in Utrecht. In afwachting van zijn benoeming tot stadsarts in Zürich werkte hij bij verschillende wetenschappelijke gezelschappen en academies in Zürich. In 1695 werd hij aangesteld als stadsarts en werd hij ook directeur van de burgerbibliotheek en de kunst- en natuurhistorische kamer. Hierdoor begon hij met zijn onderzoekstreken naar de natuurlijke geschiedenis van zijn vaderland die hem tot 1714 het ganse land deden doorkruisen.

Scheuchzer schreef een studie over fossielen: “*Lithographia Helvetica*” (1702). In 1726 publiceerde hij in de “*Philosophical Transactions of the Royal Society*” (Londen) de vondst van een skelet dat hij interpreteerde als dit van een tijdens de zondvloed verdrinken mens, de “*homo diluvii testis*” (“de getuige van de zondvloed”). Cuvier (1769-1832) zou echter in 1811 aantonen dat dit het fossiel van een reuzensalamander was. In 1709 publiceerde hij een overzicht van fossiele plantensoorten, “*Herbarium diluvianum*” waardoor hij de grondlegger van de paleobotanie werd. Door zijn onderzoek van bergkristal lag hij, samen met Moritz A. Kappeler en Johann H. Hottinger, aan de basis van de moderne kristallografie. Op grond van zijn klimatologische waarnemingen kon hij regelmatig het weer voorspellen. In 1712 publiceerde hij een vierdelige kaart van Zwitserland “*Nova Helvetiae tabula geographica*”, die heel lang beschouwd werd als de beste.

In Zwitserland werd Scheuchzer echter gemeden omwille van zijn ideeën en interpretatie van de goddelijke inbreng in het leven.

II. De Physica Sacra

Met zijn “*Physica Sacra oder Geheiligte Natur-Wissenschaft*” (bijgenaamd de *Kupfer Bibel*), verschenen in 4 delen tussen 1731 en 1735, verspeelde hij de sympathie van zijn landgenoten. In deze boeken probeerde hij het Godsbewijs op een natuurwetenschappelijke manier te bevestigen. Door deze zogenaamde fysico-theologie werden Bijbelse verhalen praktisch wetenschappelijk verklaard.

Men weigerde de “*Physica Sacra*” in Zwitserland te publiceren; de boeken werden daarom in Augsburg gedrukt, 4 delen met samen 2098 pagina’s en 750 kopergravures. Er waren 6 verschillende graveurs bij betrokken waaronder een vrouw, Catharina Sperlingen (1699-1741). Scheuchzer kon nog net voor zijn dood in 1733 de Duitse en Latijnse uitgave afwerken, maar maakte de eindfase niet meer mee. Later verscheen er nog een Nederlandse en een Franse vertaling van zijn werk.

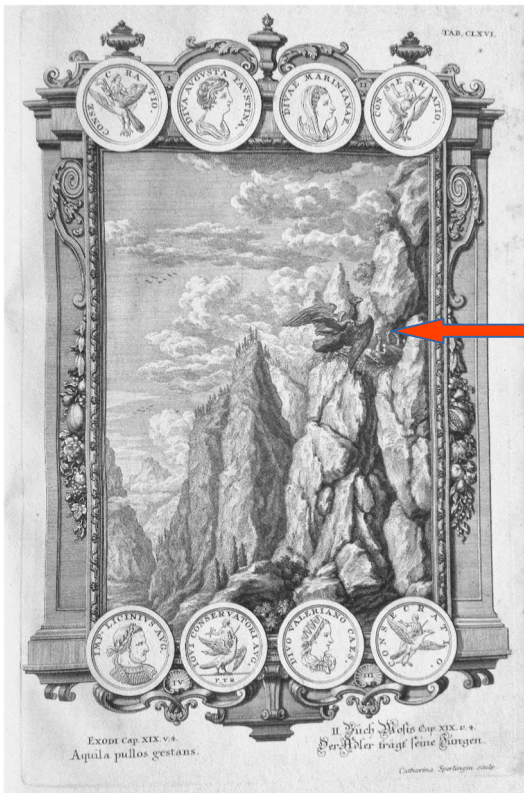
Een 35-tal kopergravures in dit werk bevatten afbeeldingen van antieke munten die te maken hebben met of refereren naar de voorstelling op de prent; ze dienen als het ware om de inhoud te onderstrepen en een soort “wetenschappelijk” bewijs te leveren voor de juistheid ervan.

De tekeningen van de antieke munten zijn voornamelijk afkomstig uit een boek van Lorenz Beger (1653-1705), “*Thesaurus Brandenburgicus Selectus*” (3 delen, 1696-1701). Sommige tekeningen zijn door de graveur volledig overgenomen uit dit werk, andere zijn gewoon nagetekend in dezelfde stijl.

Een voorbeeld uit *Physica Sacra* Vol I TAB. CLXVI. De gravure heeft betrekking op de uitleg bij:

Exodi Cap XIX v.4
Aquila pullos gestans
(de arend draagt zijn jongen)

“Gijlieden hebt gezien, wat Ik den Egyptenaren gedaan heb; hoe Ik u op vleugelen der arenden gedragen, en u tot Mij gebracht heb”.

Scheuchzer verwijst met de Romeinse munten waarop de keizers en keizerinnen na hun dood vergoddelijkt worden en op een arend (bij Mariniana rechtsboven een pauw) wegvliegen, naar *Deuteronomium 32:11-12* uit de Bijbel:

“11 Zoals een arend over zijn jongen waakt en voortdurend erboven blijft zweven, zijn vleugels uitspreidt en zijn jongen daarop draagt,
12 zo heeft de HEER zijn volk geleid, hij alleen: geen andere god stond hem bij.”

In de natuur ondersteunt de arend zijn jongen als ze willen uitvliegen; hij vliegt onder hen.

Uit Lorenz Beger “Thesaurus Brandenburgicus Selectus”

Uit Johann J. Scheuchzer “Physica Sacra”

Diva Mariniana (?-voor 254), AR Denarius, Rome 254-256, 23 mm 3,17 g.

Voorzijde: DIVAE MARINIANAE, gesluierde en gedrapeerde buste naar rechts op maansikkel.

Keerzijde: CONSECRATIO, de apotheosis van Mariniana. Mariniana steekt haar hand met scepter op en vliegt op een pauw naar rechtsboven.

RIC V 6, Kampmann 89.1.3

Diva Faustina Augusta (?-141), Æ Sestertius, Rome 105-141, 36 mm 25,87 g.

Voorzijde: DIVA AVGVSTA FAVSTINA, gesluierde en gedrapeerde buste naar rechts

Keerzijde: CONSECRATIO, de apotheosis van Faustina. Faustina zit op een arend en vliegt naar linksboven met een scepter in de hand.

RIC III 1133, Kampmann 36.48.4

Licinius I (308-324), Argenteus, Arles 319-320, 18 mm, 3,68 g.
 Voorzijde: IMP LICINIVS AVG, gelauwerde en geharnaste buste van Licinius I naar rechts.
 Keerzijde: IOVI CONSERVATORI AVG / P ARL, Jupiter, met bliksembundel in rechterhand en scepter in linkerhand, links gezeten op een arend, linkervleugel wijst naar beneden.
 RIC VII 196, Kampmann 132.25

Divus Valerianus II (?-258), AR Antoninianus, Colonia Agrippinensis 258-259, 22 mm 2,80 g.
 Voorzijde: DIVO VALERIANO CAES, stralenkroon en gedrapeerde bust naar rechts.
 Keerzijde: CONSECRATIO, Valerianus met scepter zit op een arend vliegend naar rechts.
 RIC VA 9, Kampmann 92.13

Een ander voorbeeld uit *Physica Sacra* Vol III TAB. DXXXII. Bij deze gravure gaat het over het boek Job:

Job. Cap. XL vers 10-29
Behemoth Hippopotamus

“Zie nu Behemoth, die ik gemaakt heb, zoals ik u gemaakt heb, hij eet hooi als een rund”.

Behemoth, wordt meestal geïnterpreteerd als een nijlpaard (Hippopotamus). Scheuchzer illustreert dit met munten waarop een nijlpaard wordt afgebeeld.

Marcus Aemilius Scaurus was in 58 v.C. aedilis curulis en in die hoedanigheid organiseerde hij grootse spelen. Hierbij waren er voor het eerst wilde dieren, waaronder ook nijlpaarden. Dit ‘gebruik’ ging gedurende vele jaren door, waardoor het nijlpaard al tijdens de regering van Julianus II (355-363) in Egypte een zeldzaamheid was.

Otacilia Severa Augusta (?-249), Æ Sestertius, Rome 248, 28,5 mm 16,1 g.

Voorzijde: MARCIA OTACIL SEVERA AVG, gedrapeerde buste met diadeem naar rechts.

Keerzijde: SAECVLARES AVGG, nijlpaard met opgeheven kop naar rechts, SC in exergue. Deze munt werd geslagen naar aanleiding van de Ludi Saeculares in 248 ter gelegenheid van het 1000-jarig bestaan van Rome.

RIC IV 200 (Philippus I), Kampmann 75.14.1

Otacilia Severa (?-249), AR Antoninianus, Rome 248, Officina 4, 23 mm 3,89 g.

Voorzijde: OTACIL SEVERA AVG, gedrapeerde buste met diadeem op maansikkel naar rechts.

Keerzijde: SAECVLARES AVGG, nijlpaard naar rechts met opgeheven kop, IIII in exergue.

RIC IV 116b (Philippus), Kampmann 75.7

Traianus (98-117), Æ Drachme,

Alexandria 116/117, 34 mm 18,7 g

Voorzijde: AYT TPAIAN API CCB ΓΕΡΜΔΑΚΙΚ ΠΑΡ, gelauwerde buste naar rechts.

Keerzijde: L K (= jaar 20), Nilus leunend op cornucopia en nijlpaard.

Kampmann/Ganschow 27.686

Hadrianus (134-138), AR Denarius, Rome 134-138, 18 mm 3,34 g

Voorzijde: HADRIANVS AVG COSIII PP

Keerzijde: NILVS, Nilus (de Nijl) leunend naar rechts met cornucopia in linkerhand en riet op rechterarm, onderaan krokodil, rechts nijlpaard met opgeheven kop
RIC II 310, Kampmann 32.79

De Ἴπποποταμός – Ἴππος = paard en ποταμός = rivier, dus hippopotamus = rivierpaard – stond bij de Grieken en Romeinen bekend als het sterkste dier van de Nijl. In de Egyptische mythologie had de godin Tawaret een nijlpaardenhoofd, zij was de beschermster van zwangere vrouwen en de geboorte. Herodotus (ca. 440 v.C.) geeft in zijn Historiën een beschrijving van het nijlpaard evenals Plinius de Oudere in zijn Naturalis Historia (ca. 77 n.C.). Bij de god Nilus, de verpersoonlijking van de Nijl, staat er meestal ook een klein nijlpaardje afgebeeld.

Het nijlpaard werd op de keerzijde van de munten van Otacilia Severa (de vrouw van keizer Philippus I Arabs – regering 244-249 n.C.) afgebeeld ter gelegenheid van de ‘Ludi Saeculares’. De Ludi Saeculares, een ‘eeuwfeest’, was een groot feest gespreid over meerdere dagen waarbij de hele bevolking van Rome was betrokken; er waren in de stad her en der activiteiten en tijdens de drie eerste dagen en nachten werden er offers gebracht. Tijdens het bewind van Philippus I vierde Rome in 248 n.C. haar 1000^e verjaardag; vóór hem hadden de keizers Claudius en Antoninus Pius de Seculiere spelen voor het 800- en 900-jarig bestaan van de stad gehouden. Daarbij hoorden natuurlijk gladiatorengevechten, wagenrennen in het circus en dierengevechten.

De nijlpaarden in de arena werden niet zomaar afgeslacht, meestal werden ze in een soort zeegevecht met hun natuurlijke vijand, de nijlkrokodil, opgevoerd als “de grootste dieren van Egypte”. Sommige nijlpaarden werden in een “vivarium”, soort zoo, tentoongesteld met andere exotische dieren.

Naast het nijlpaard werden ook andere dieren ter gelegenheid van de spelen op munten gezet: I = leeuw, II = wolvin met Romulus en Remus, III = geit, IIII = nijlpaard, V = hert en VI = antilooop.

Voor het slaan van de munten werden verschillende muntstempels gebruikt waardoor er verschillen te zien zijn in het type nijlpaard.

Een ander voorbeeld is *Physica Sacra* Vol II TAB. CCCXLV. Hier wordt een citaat uit Deuteronomium aangehaald:

Deut. Cap. XVIII vers 10-11
Augures

10 Niemand van jullie mag zijn zoon of dochter als brandoffer offeren. Jullie mogen op geen enkele manier aan waarzeggerij doen. Niet met een wichelroede, niet door voortekens uit te leggen en niet door toverij.

11 Jullie mogen ook geen geesten oproepen, met geesten praten of de geesten van gestorven mensen om raad vragen.

C. Minucius Augurinus, AR Denarius, Rome 135 vC., 19 mm 3,88 g, 12h.

Voorzijde: hoofd Roma met gevleugelde helm naar rechts, vizier in 3 delen, oorbel en parelhalsnoer. ROMA links in de nek, X onder de kin.

Keerzijde: spiraalvormige Ionische zuil met bovenaan standbeeld, aan beide zijden van het kapiteel een tinnabulum

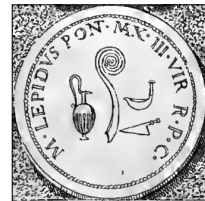
(soort belletje) en aan de basis twee leeuwenkoppen met achter elk een graanhalm. Rechts een figuur in toga met een lituus in de rechterhand (M. Minucius Faesus?), links een figuur in toga (L. Minucius Augurinus) die een bord met een brood vasthoudt en met zijn linkervoet op een modius. Boven C•A VG.

De afgebeelde zuil werd opgericht voor de Porta Trigemina ter ere van L. Minucius Esquilinus die als praefectus (439 vC.) een hongersnood bekampte door graanuitdeling (vandaar de graanhalmen en de modius (korenmaat) op de munt). De man rechts met de lituus is waarschijnlijk M. Minucius Faesus, de eerste plebejer die tot Augur verkozen werd in 300 vC.

Onderaan de gravure staan er afbeeldingen van munten van Caesar en Lepidus.

Deze afbeeldingen van de munten van Caesar en Lepidus zijn overgenomen uit Hubert Goltzius (1526-1583): 'C. Iulius Caesar, sive historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum ex antiquis Numismatibus Restitutae', Liber primus, Brugis Flandrorum – Ann. M.D.LXIII.

Het boek bevat veel tekeningen van munten, waarbij men zich afvraagt uit welke verzameling die komen en of ze werkelijk bestaan of hebben bestaan en niet louter uit de verbeelding van de kunstenaar zijn ontsproten. Een mogelijke inspiratie kunnen de volgende munten zijn:

Lepidus en Octavianus, AR Denarius, Italië 42 vC., 18,2 mm 3,9 g.

Voorzijde: LEPIDVS • PO(NT) • (MA)X • III [• V • R • P • C], hoofd van Lepidus naar rechts.

Keerzijde: C • CAESAR • I(MP) • III • VIR • P • R • P • C, hoofd van Octavianus naar rechts

Crawford 495/2d, Albert 1608

Julius Caesar en P. Sepullius Macer, AR Denarius, Rome Feb - Mar 44 vC., 19,2 mm 3,66 g.

Voorzijde: CAESAR DICT PERPETVO, gesluierd en bekranst hoofd van Caesar naar rechts.

Keerzijde: P SEPVLLIVS MACER, Venus staand naar links met Victoria op uitgestoken rechterhand en lange scepter in linkerhand, schild onderaan rechts.

Crawford 480/13, Albert 1489

Auguren

Een augur of vogelwichelaar was een priester in het oude Rome. Zijn taak was het waarnemen van de auspicia (auspiciën): het bepalen van de wil van de goden aan de hand van de vlucht van de vogels, hun eetgedrag en hun gezang. In Rome bestond er een college van augures die werkten in dienst van de staat. De augur droeg een officieel gewaad (trabea) en had altijd een lituus bij zich. Dat was een soort kromstaf waarmee de augur het heilige gebied aan de hemel, de templum voor waarzeggerij, aanduidde. De andere attributen van de augur waren de kwispel (aspergillum), de kruik (sitella) en de gietlepel (simpulum) die hij gebruikte om wijn in een offerschaal te gieten. Deze worden voorgesteld op de onderstaande denarius van Vespasianus:

Vespasianus (69-79), AR Denarius, Rome 72-73, 17 mm 3,5 g

Voorzijde: IMP CAES VESP AVG PM COS III, hoofd Vespasianus naar rechts.

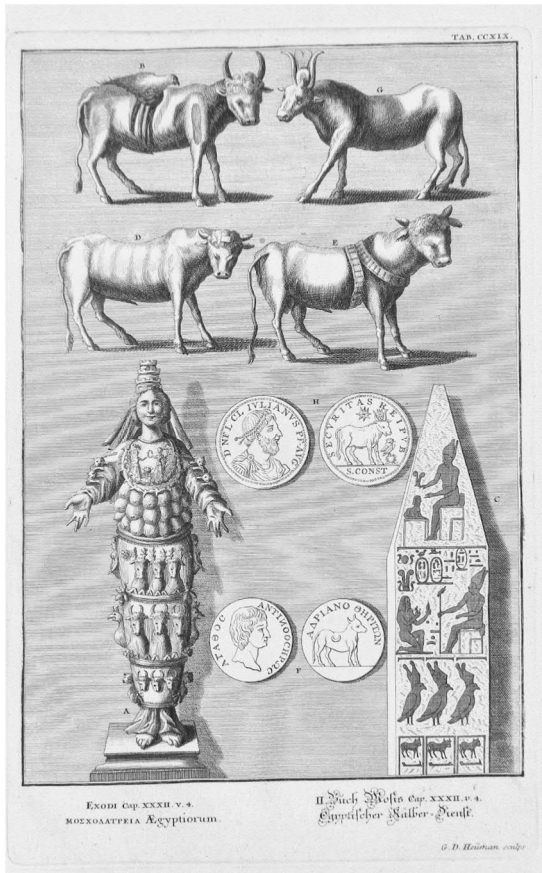
Keerzijde: AVGVR / TRI POT, attributen van de augur

RIC356

(schaal 2/1)

1. 2. 3. 4.

1. simpulum of gietlepel
2. aspergillum of kwispel
3. sitella of kruik
4. lituus of kromstaf

Hier verwijst Scheuchzer naar:

Exod. Cap. XXXII vers 4
ΜΟΣΧΟΛΑΤΡΕΙΑ Αgyptiorum

“Hij smolt ze en maakte er een gouden beeld van in de vorm van een kalf. Toen riepen ze: ‘Kijk Israël, dit is jullie God! Dit is de God die jullie uit Egypte heeft gehaald.’”

JULIANUS II (361-363), Dubbele Maiorina, Constantinopel, 30 mm 8,42 g.

Voorzijde: D N FL CL IVLIANVS P F AVG. Gedrapeerde buste met diadeem naar rechts.

Keerzijde: SECVRITAS REIPVB • / • CONS P Γ (palm). Stier staand naar rechts, 2 sterren boven stier.

RIC 162, Kampmann 153.33.

JULIANUS II (361-363). Dubbele Maiorina, Arles, 26,5 mm 8,55 g.

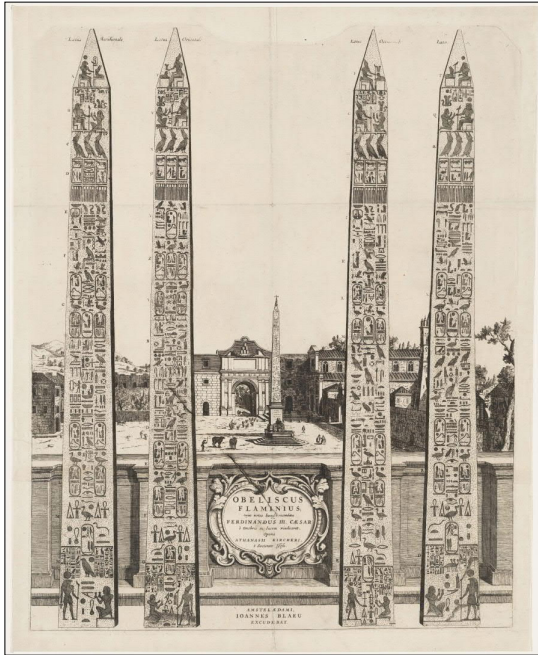
Voorzijde: D N FL CL IVLIANVS P F AVG. Gedrapeerde buste met diadeem naar rechts.

Keerzijde: SECVRITAS REI PVB / S CONST. Stier staand naar rechts, 2 sterren boven stier. Rechts arend met krans in bek zittend op krans.

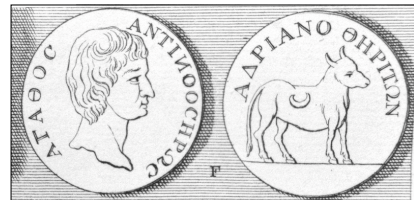
RIC 318, Kampmann 153.33 (var).

Rechtsonder op de gravure is het bovenste deel van de Obeliscus Flaminius afgebeeld, gekopieerd uit Theatrum civitatum et admirandorum Italiae / ad aevi veteris & praesentis

temporis faciem expressum à Ioanne Blaeu (Johannes Blaeu 1598-1673), postuum gepubliceerd door Pierre Mortier (1661-1711) te Amsterdam in 1704. Deze obelisk bevindt zich op de Piazza del Popolo in Rome. Scheuchzer verwijst naar Oedipus Aegyptiacus – deel III p 213 (1654) van Athanasius Kircher (1602-1680) voor meer uitleg over deze obelisk. Scheuchzer gebruikte de top van de tweede tekening in zijn prent.

Onder de munt van Julianus II staat een afbeelding van een munt van Hadrianus geslagen ter herdenking van Antinoüs, gekopieerd uit een boek van Ezechiel Spanheim:

De linkerfiguur komt uit Ezechiel Spanheim (1629-1710) *Dissertationes de praestantia et usu numismatum antiquorum*. Uitgegeven door Daniel Elzevier (1626-1680).

Antinoüs (ca. 110-130), AE 39 medaille (8 assaria?), Nicomedia-Bithynië 134 n.C., 39 mm 38,05 g
 Voorzijde: HPQC ANTINOOC, hoofd van Antinous naar rechts.
 Keerzijde: H MHTPOΠIOAEΩC NIKOMHΔEIA, stier naar rechts met maansikkel op flank.
 SNG von Aulock 7102, RPC 1093.4

Een gelijkaardige munt of medaille die overeenkomt met de tekening van Scheuchzer en Spanheim met de vermeldingen:

ΑΓΑΘΟC ANTINOOC ΗΡΩC (voorzijde) en

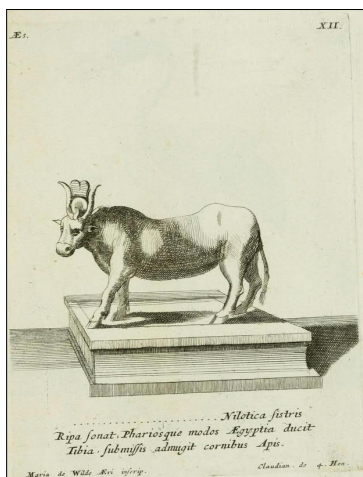
ΑΔΡΙΑΝΟ ΘΗΡΑΙΩΝ (keerzijde)

heb ik niet kunnen vinden. Misschien dat iemand van de lezers hem kan opsporen?

Voor meer uitleg over de Artemis van Efese, zie De Muntklapper van sept-okt-nov 2019.

De gebruikte tekening van Artemis bij Scheuchzer komt uit Oedipus Aegyptiacus Cap. IV p 190 van Athanasius Kircher.

De Egyptische heilige stiergod was de drager van de ziel van Osiris. De Apis-stier werd vanaf de vroegste tijd in Memphis vereerd als vruchtbaarheids- en koningsgod. Op grond van een bles op het voorhoofd en andere kentekens werd uit de veekudden de goddelijke stier gekozen. Na hun dood werden de heilige stieren gemummificeerd en vanaf het Nieuwe Rijk in het Serapeum van Sakkara bijgezet. De dode stier werd vereenzelvigd met Osiris en Osiris-Apis of Osorapis genoemd. In de Ptolemaeëntijd ontstond uit de verbinding van Osiris en Apis een nieuwe Egyptisch-Hellenistische god met de naam Serapis.

De Apis-stier wordt vaak afgebeeld met een zonneschijf tussen de horens en met daarvoor een zich oprichtende cobra.

De tekening van de apis-stier rechtsboven (G) komt waarschijnlijk uit *Signa antiqua e museo Jacobi de Wilde veterum poetarum carminibus illustrata et per Mariam filiam aeri inscripta* (1700).

De tekeningen zijn van Maria de Wilde (1682-1729), de dochter van Jacobus de Wilde. Jacobus de Wilde (1645-1721) was een verzamelaar van munten, medailles, antieke beelden en wetenschappelijke instrumenten. Zijn collectie had hij in een tot museum omgebouwde woning in Amsterdam ondergebracht. Als “Ontvanger-generaal” was hij verantwoordelijk voor het ontvangen van de belastingen van de Admiraliteit in Amsterdam.

Jenny Van Rompuy & Ronny Martens

Bibliografie

Beger, L. (ca. 1696) *Thesaurus Brandenburgicus Selectus* (Band 2 en 3); Coloniae Marchicae (Berlijn) apud Ulricus Liebpertus

Kampmann U. (2011) *Die Münzen der römischen Kaiserzeit*, Battenberg – Gietl Verlag, Regensburg

Kampmann U. & Ganschow, T. (2008) *Die Münzen der römischen Münzstätte Alexandria*, Battenberg – Gietl Verlag, Regensburg

Mattingly, H. & Sydenham, H.A. e.a. (1923-1994) *The Roman Imperial Coinage*, 13 volumes, London

Websites

<https://archive.org/details/physicasacra00sche/page/n6/mode/1up> (deel 1)

https://archive.org/details/physicasacra00sche_0/page/n4/mode/1up (deel 2)

https://archive.org/details/physicasacra00sche_1/page/n3/mode/2up (deel 3)

<https://sp88k.home.xs4all.nl/Coin/Traveler/Objects/PriestlyImplements.htm>

<https://www.cointalk.com/threads/new-otacilia-severa-sestertius-hippos-in-ancient-rome.365708>
<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3648&lot=1100>
<https://archive.org/details/ezechielisspanhe02span/page/654/mode/2up>
<https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=3761&lot=662> (Antinoös)
<https://archive.org/details/signaantiquaemus00wild/page/12/mode/1up?ref=ol&view=theater>
(de Signa Antiqua van Jacob De Wilde)
<http://www.pierotrincia.it/en/3214/Obeliscus-Flaminius---Joan-Blaeu---Pierre-Mortier.html>
<https://archive.org/details/AthanasiiKircheriESocIesuOedipusAe1/page/n360/mode/thumb>
<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/beger1696ga>